Underground,

Ohjelmaan oli otsikoksi merkitty "Underground-sarjakuva nykyisin – pystyynkuollut jäänne vai virkeintä aluskasvillisuutta".

Ehkä siitäkin tulin puhuneeksi, mutta pääasiassa tarkastelin sitä, miten ja miksi underground muuttui ja – niin väitetään – myös katosi. Pohdin myös mitä underground on saanut aikaan sarjakuvakulttuurissa suoraan tai välillisesti, eli miten sen vaikutukset ovat laajenneet omaa tyylilajiaan laajemmalle.

ENSINNÄKIN, **underground** on yleensäkin, ja sarjakuvissa erityisesti **maan alaista,** eli piilossa valtakulttuurilta. Jos se tulee osaksi valtakulttuuria, se ei enää olekaan undergroundia vaan overgroundia. Näin on paljolti käynyt sille sarjakuvan tyylisuunnalle, mitä 60–70 -luvuilla undergroundiksi kutsuttiin.

Toisaalta, undergroundia on olemassa aina, pakostakin. Saman jo nimestä saadun määritelmän mukaan undergroundia on kaikki se, mikä on tahallaan tai tahattomasti valtakulttuurin ulko- ja/tai alapuolella. Tavallaan siis kaikki omakustanteet, joita ei markkinoida normaaleja sarjakuvan myyntikanavia pitkin, ovat nykypäivän undergroundia. Se underground vain on eri undergroundia kuin klassinen underground.

Undergroundin luokittelu on yleensä jo valtakulttuurin piirissä, eli valtakulttuuri tavallaan syö alakulttuurin elinvoiman **ymmärtämällä** sitä ja sulauttamalla sen itseensä.

Tämän hetken undergroundista puhuminen on paradoksaalista: jos minä tiedän jostakin underground-julkaisusta, enkö ole saanut tietoni siitä valtakulttuurin kautta.

Punk-liike on viime aikojen laajemmista ilmiöistä selvimmin ollut aitoa undergroundia, olkoonkin, että tekemisessä on ollut selvää moraalia, hyväätekevää ja sellaisena hyväksyttävää tarkoitusta, joka osaltaan vie lähemmäs overgroundia.

Punk on sekin jo kesytetty, ennen itseilmaisuksi tehdyt avantgardistiset filmit ovat poikineet rokkivideoita, ja punk-piireistä on syntynyt erikoistuneita animaatiostudioita.

Undergroundia on vaikka teeveen hymyhuulissa – siinä, että näennäisen huonosti tehty kehittää omaa estetiikkaansa. *Ruma on kaunista,* kuten **Kutila** otsikoi sarjakuvansa – ja sai palkinnon Kemin sarjakuvakilpailussa.

Euroopassa julkaistaan **Crumbin** ja **Corbenin** sarjakuvia koottuina teoksina, jopa Crumbin luonnoslehtiöitä julkaistaan kuin **Picassoa** ikään. Undergroundin uudelleenjulkaisu on kuitenkin jo pelkkää esteettistä jälkipeliä, energiapommi on purettu. Ne, jotka ennen tekivät underground-sarjakuvia ovat nykyään töissä televisiossa, uutisissa, elokuvayhtiöissä, sanomalehdissä, kirjankustantajilla.

UG-Aakkosia

Selvin piirre underground-sarjakuvassa on tietoinen tabujen rikkominen. Aita alitetaan siitä, missä se on korkein. Kaikkea sitä kuvataan, mitä ei saa kuvata: uskontoa, politiikkaa, huumeita, seksiä (tarkasti piirretyin sukuelimin ja jo sinänsä paheksutuin seksuaaliaktimuodoin), räkää, ulosteita (*Jumalan teatteri* oli pientä jonkin **Crumbin** paskanheiton rinnalla).

Undergroundin parhaita perillisiä on yhä **Pystynen** Ylioppilaslehdessä – sillä ei ole rajoja.

Yksi yhteinen piirre on rehellisyys ja realismi. Periaatteessa undergroundissa seksi on seksiä ja väkivalta väkivaltaa, eivät vertauskuvia. Tappaminen sattuu, veren roiskuminen ei ole kaunista ja seksissä sutataan.

Underground on yleensä hauskaa. Miksi? Ehkä siksi, että nauru on usein ahdistusreaktio. Paineita puretaan, ja paineet purkautuvat. Huumori syntyy inhimillisten puutteiden ja epäonnistumisen kuvauksista. Undergroundin naurunaiheet ovat siirtyneet televisioon, ensin tyyliin *Perhe on pahin,* sitten laajemmalla kirjolla. Jopa mainokset ovat omineet undergroundin keksintöjä.

Moni aloitti u:sta

Underground-sarjakuvien ensimmäinen polvi teki tehtävänsä hyvin: se vapautti taiteen estoja, toi käsiteltäväksi aiheita, joihin ei ennen olisi iljetty koskea, ja nyt saamme overgroundissakin lukea sarjakuvia, joissa seksi ja väkivalta ovat realistisia, jopa inharealistisia (**Liberatoren** *Ranxerox,* joka tosin on sisäistänyt overgroundin ahtaat asenteet).

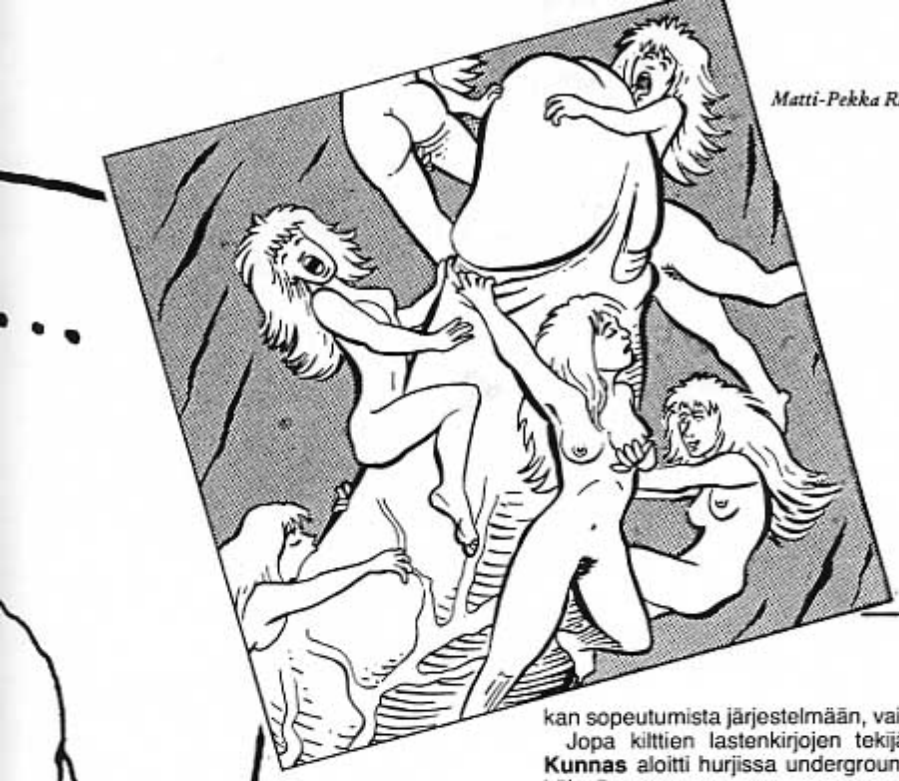

Matti-Pekka Ratin "Dekatanssi" on rohkea nousu valtakulttuuriin (Tammi).

nyt!

Ralf Königin irrottelua (Macho comix)

Reiser teki oman pioneerityönsä Ranskassa, ja undergroundista ovat ponnistaneet monet muutkin overground-piirtäjät: **Caza** jatkoi siitä, mihin **S. Clay Wilson** jätti, **Bilal** panee **Corbenin** paremmaksi, ja **Bretecherkin** piirtää vapautuneen naisen sarjakuvia.

Lauzier ja **Alexis** tekivät metasarjojaan innolla, joka kumpuaa undergroundista, samoin **Gotlib.** *Heavy Metalissa* myös amerikkalaiset piirtäjät löysivät uudestaan undergroundin muotokieltä: esimerkiksi **Paul Kirchner** *Bussi*-metasarjoissaan.

Englantilainen vieraamme **Hunt Emerson** oli osoitus siitä, miten jalostuneessa muodossa undergroundin tuulet puhaltavat yhä grafiikassa. Varsinkin tekstaus on kehittynyt omaan, rocksukupolven tyyliin.

Joost Swarte on aloittanut undergroundin parissa, ja se näkyy vielä nykyisissäkin töissä. Silti hän on jo suunnitellut jopa postimerkkejä samalla tyylillä – pahemman luokan sopeutumista järjestelmään, vai mitä?

Jopa kilttien lastenkirjojen tekijä **Mauri Kunnas** aloitti hurjissa underground-lehdyköissä.

Underground synnytti omakustanteet osoittamalla, että sarjakuvia voi monistaa halvalla, jopa lähes käsityönä kopiokoneilla ja vielä huonommalle paperille kuin sanomalehdissä, ilman että taso kärsisi, jos vain tekijä ottaa tekniikan huomioon jo piirtämisvaiheessa.

Omakustanteissa on eniten undergroundin piirteitä, niin kauan kuin ne eivät menesty ja pääse päivälehtien arvostelupalstoille. Tämä ei ole arvoarvostelma: valtakulttuuriin pääsy ei ole osoitus korkeasta laadusta, vaan siitä, että puhutaan samoin ymmärrettävää kieltä, on ylitetty ymmärryskynnys.

U.G. FIN

Suomalaisessa sarjakuvassa mielenkiintoisimpia ilmiöitä on **Matti-Pekka Ratian** *Dekatanssi*-albumi. Ratiahan on määrätietoisesti pysynyt omilla linjoillaan, tasokkaassa undergroundissa. Epäilemättä pitkäkestoiset harjoitukset undergroundissa antavat edellytykset laadukkaan overgroundin tuottamiseen.

Ratian luotsaama *Kitsas* oli paikallisten sarjakuvaseurojen lehdistä lupaavin, eniten

kolmiodraama Gay comix -tyyliin (Burton Clarke).

undergroundia, ja luonnostaan lyhytikäisin. Itsepintaisimmin on linjansa pitänyt Tampereen sarjakuvaseuran *Sarjari,* joka myyntihyllyissäkin yhä jotenkin haisee alakulttuurilta. Ansio siitä lankeaa paljolti **Pekka Manniselle,** jonka urassa on vahva ja tiedostettu vastakulttuurin henki.

Kupla oli aina korkeatasoinen lehti, eikä sitä kevyesti undergroundiksi laskisi, ja *Kannuskin* on enimmäkseen tähdännyt asemansa vakiinnuttamiseen Suomen parhaana sarjakuvalehtenä, rohkeasti *Aku Ankan* haastajaksi ryhtyvänä Don Quijotena (Donkey Mot!)

Edesmennyt **Kalervo Palsa** teki viimeisen päälle puhdasta undergroundia, jopa niin puhdasta, ettei hänen töitään voitu establishoida Kemin kilpailuissakaan. Sarjat eivät alistuneet millekään säännöille. Siksi onkin ilahduttavaa nähdä Palsan postuumialbumi *Kuolema ja intohimo.* Niissä undergroundin henki todella haisee yhä.

Suomessa *Pahkasika* on alussa ollut hyvin lähellä oman alansa aitoa undergroundhenkeä vallattomuudessaan, mutta julisteineen ja t-paitoineen ja tytärjulkaisuineen se on auttamattomasti syöty valtakulttuuriin. Äpäräpoikansa *Tapiiri* oli jo alkuasetelmissaan paljon sovinnaisempi, joskin piristävän poikkeava muuten niin tylsässä tarjonnassamme, mutta kuten **Pauli Heikkilä** sanoi, Tapiiriltakin leikattiin munat julkaisijan vaihdosten yhteydessä.

Suomalaisen sarjakuvan komeimmat kukkaset ovat olleet omana aikanaan sellaisia helmiä kuin **Tilsan** *Zärpä* aikoinaan tai **Riitta Uusitalon** sarjat, esimerkiksi *Rakastakaa minua hellästi, neiti.* Uusitalo on siinä reilusti undergroundia, ettei edes myönnä olevansa sarjakuvataiteilija, vaan muuten vaan taiteilija.

Monella establisoituneella sarjakuvantekijällä on villi taustansa, jopa **Tarmo Koivistolla** ja **Rauli Nordbergilla.**

Ari Kutilan sarjat alkuaikojen Sarjareissa ovat puhdasta anarkiaa, nyt taiteilija saa apurahoja.

Aktiivipiirtäjistämme lähimpänä undergroundin määritelmiä on epäilemättä **Nalle Virolainen,** jonka sarjoja ei voi kuvitella julkaistuiksi overground-julkaisuissa, esimerkiksi *Me Naiset* -lehdessä ja harvemmin hänen töitään näkee kuvituksena edes päivälehtien sarjakuva-arvosteluissa.

Howard Cruse tarkastelee kriittisesti vaihtoehtoisiakin elämäntapoja.

Miten muualla?

Kun kiertelee Eurooppaa ja yrittää löytää omakustanteita, ei tietenkään ole helppoa luoda kokonaiskuvaa. Se mitä näkyy, voi olla paikallisia Kannuksia, overgroundiin pyrkivää sarjakuvaa, tai kaupallisin päämäärin tehtyä elitististä shokkisarjakuvaa. Vasta-alkajien sarjat ovat samanlaisia kaikkialla: ollaan niin rohkeita, niin rohkeita. On väkivaltaa, on runkkua, on ehtaa seksiä, mutta aina ei tunnu olevan mitään muuta sanottavaa.

Art Spiegelman on esimerkillisiä underground-piirtäjiä. Hänen myöhempi tuotantonsa on overgroundia, mutta arvomaailma on perintöä undergroundista. Aiheet ovat yleisinhimillisiä, julistuksellisiakin. *Maus* kertoo suvaitsemattomuuden ja enemmistön terrorin historiaa.

Undergroundin hajoaminen oli paljolti sukupolvien välisen kuilun esilletuloa.

Underground-sarjakuvan sisälläkin on käyty taisteluja. Kun sarjakuvassa vapautettiin seksi, oli se paljolti miessovinistisen seksin vapauttamista. Crumb ei välttämättä ole mikään suvaitsevuuden airut: hänen näkemyksensä niin mustista kuin naisistakin on prototyyppinen – rehellistä tee-se-itse -henkistä psykoanalyysiä.

Mutta onko undergroundin lukija varmasti lähdekriittinen? Vai omaksutaanko underground-sarjakuvista sivutuotteena valtakulttuurin ahtaita asenteita?

Naisliike nousi tehokkaasti juuri underground-sarjakuvissa, ja viitisenkymmentä naispiirtäjää muodosti pelkästään naisten underground-lehden (*Wimmen's Comix*). Yhtenä puuhanaisena oli **Lee Marrs,** joka kertoo, että tullakseen julkaistuksi niin overkuin undergroundissakin naispiirtäjän odotetaan usein tarjoavan muutakin kuin töitään kustantajille.

Wimmen's Comix ei kuitenkaan ollut sikäli naisliikettä, että mitään ohjelmaa olisi julistettu ja asetettu sääntöjä tekijöille. Naisetkin tahtoivat piirtää rehellisesti siitä, mikä kutakin kiinnosti, kuka siitä, mikä panee hormonit hyrräämään, kuka siitä, mikä vituttaa, jos naispiirtäjä nyt sellaista sanontaa käyttäisi.

Pääasiassa piirtäjät olivat vasta-alkajia, mutta myöhemmin samoja tekijöitä on nähty muissakin julkaisuissa. Ainoa julistuksellinen linja oli esittää sarjakuvissa naisia, jotka olivat sitä mitä ovat.

Seksissäkö uuden alku?

Ehkä aidoimmin undergroundin jälkivartiossa on yhdysvaltalainen *Gay Xomix,* joka samoin kuin Wimmen's Comix on ohjelmaton. Sen sijaan sisällöltään se on linjakas: kaikki sen sarjakuvat käsittelevät vaihtoehtoista elämänmuotoa, homo- ja biseksuaalisuutta, niin naisten kuin miestenkin kannalta. Piirtäjät ja kirjoittajat eivät välttämättä itse ole sitä, mistä kertovat, mutta aiheet ovat todellisempia kuin kaupallisissa sarjakuvissa.

Lehden ensimmäinen päätoimittaja **Howard Cruse** on johdonmukaisesti underground-vuosiensa jälkeen (piirrettyään muun muassa *Barefootz Funnies* -lehtiä) keskittynyt gay-aiheeseen, ja julkaissut jo pari albumiakin (*Wendel* ja *Dancin' Nekkid With the Angels*).

Suomalainen Tom of Finland on kansikuvata soinen piirtäjä ulkomailla (Gay pied/Ranska).

Cruse on myös vastannut ajan haasteisiin piirtämällä ilmaiseksi kaikkialla maailmassa käytettäviä turvaseksiohjeita homoille.

Sarjakuvantekijöiden vastuuntunto maailmastaan on selvästi kasvanut siinä kuin rokkareidenkin: entiset undergroundpiirtäjät ovat vahvasti mukana, aina kun yhdessä päätetään tehdä jotakin hyvää yhdessä.

Sarjakuvalla on koottu rahaa nälkäänäkeville Afrikkaan, vaikeuksiin joutuneille farmareille Yhdysvalloissa, vastustettu sotaa ja tuettu mielipidevankeja, koottu Neuvostoliittolais-Amerikkalainen sarjakuvanäyttely yhteistyön eleenä, ja nyt sekä Englannissa että Yhdysvalloissa kootaan varoja AIDSin uhreille sarjakuvakirjoilla.

Suomen Tomppa

Suomen kuuluisin underground-sarjakuvapiirtäjä on varmasti maailman mittakaavassa *Tom of Finland,* joka vaikuttaa enemmän Yhdysvalloista kuin Suomesta käsin. Tomin kuvasarjat ovat korkeatasoista homoerotiikkaa, mutta Suomessa niitä ei lainsäädännön ahtauden vuoksi nähdä.

Ulkomailla Tom of Finland on jo lähestulkoon overgroundia, niin markkinoinniltaan kuin kuuluisuudellaankin, mutta oman seksuaalisen lokeronsa takia vielä onnekseen undergroundiin pakotettua. Elinvoima ei ole kadonnut suosion lisäännyttyäkään.

Vaihtoehtoliikkeiden paneelissamme SETA:n paikalle manaama **Leeku Kimmel** esitti Tomille *Puupäähattua* – täysin perustellusti!

Saksassa vaikuttaa gay-piireissä yksi Euroopan rohkeimmista, tuoreimmista ja raikkaimmin omassa ajassaan piirtävistä sarjakuvantekijöistä, **Ralf König.** Königin sarjat ovat aluksi näyttäneetkin underground-lehdiltä, kuten *Macho Comics,* mutta suosion myötä overgroundin piirteitä on alkanut tarttua takkiin.

Albumit ovat aina vain paremman näköisiä, ja nyt königiä myydään postikortteina siinä missä Sheltonia julisteina tai Crumbia t-paitoina. Alakulttuurissa sarjojen levikin pitää vain aihemaailman rajattu lokero: nahka- ja farkkukundien, univormupukuisten, sadomasokistien ja transvestiittien viiteryhmä.

Feministisarjakuvan kärkitaistelijoita on ollut Lee Marrs.

König on outo lintu, ja aito undergroundpiirtäjä siinäkin, että saksalaisuudestaan huolimatta hän on hersyvän hauska humoristi. Toisaalta, homojen alakulttuuri on aina osannut lohkaista itsestään paremmat naurut kuin ahdistunut valtakulttuuri konsanaan niin kovasti pilkka- tai muulla kirveellä homoja huidellessaan. Königiä on jo saatavissa ruotsiksikin *Epix*-lehdessä.

Voimaa vaihtoehdoista

Ajoittain näyttää siltä, että sarjakuva kehittyy parhaiten sellaisissa piireissä, missä on muutenkin sanottavaa. Erilaiset vaihtoehtoliikkeet osaavat ja uskaltavat hyödyntää sarjakuvaa.

Kun *Asterix*-albumi vastustaa ydinvoimaa, on kysymys selvästi undergroundista, jolla on tietty tehtävä. Pastissit eivät kuitenkaan aina sano mitään. *Tintin* sveitsiläinen piraattiversio kylläkin romutti Tintin kiltin pojan imagoa siinä missä *Air Pirate Funnies* aikoinaan *Mikki Hiirtä* ja muita Disney-veijareita.

Kun *Howard the Duck* osoitti undergroundmaisia piirteitä, eli löysi Aku Ankasta kiellettyjä puolia, sille tehtiin samoin kuin Air Pirate Funniesillekin: haastettiin oikeuteen ja vaadittiin korvauksia käteisellä. Air Pirates kuoli siihen, saipa samalla koko underground-lehdistön hetkeksi henkitoreisiin, mutta Howardin kohdalla kultamunia munivaa ankkaa ei tapettukaan, tehtiinpä vain tuottoisa liikesopimus ja siistittiin homman juju pois.

Meidän maassamme ei sarjakuvan merkitystä mediana ole kovin selkeästi vielä huomattu. Vain osa vaihtoehtoliikkeistä ilmaantui paikalle festareiden vaihtoehtoliikepaneeliin.

Underground on hyväksytty

Maailma muuttuu, kun ihmisten tietoisuus muuttuu. Disneylandissa aikansa eläneillä amerikkalaisilla on maapallo hukassa, kun yhtäkkiä oma hallitus vaikuttaa vaaralliselta samanaikaisesti kun sananvapaus leviää vihollismaassa.

Prince laulaa ajan merkeistä, ja epäilemättä vastakulttuurikin tuntee ne. *Pentagon* on neuvonantajana elokuvissa, jotka käsittelevät terroristeja tai vakoilijoita, ja kansa oppii läksynsä.

Vapaampi elokuvaohjaaja varoittaa totuuden löytämisestä (*Pahan riivaamat,* jonka nimeäminen Suomessa lienee tahatonta valtakulttuurin palvelua: *The Believers* oli alkuperäisnimi. Tosi uskovista tuli pahan riivaamia!).

Kun Yhdysvalloissa avattiin näyttely, jossa on sekä amerikkalaisten että neuvostoliittolaisten taiteilijoiden sarjakuvia ja pilapiirroksia, iski sensuuri amerikkalaiseen (piirroksessa rohjettiin arvostella Reagania). Saapa nähdä, kuinka käy kun näyttely ensi vuonna siirtyy Neuvostoliittoon.

Eestissähän on paljon rohkeampaa vastakulttuuri-undergroundia pilapiirroksissa ja sarjakuvissa kuin nykyamerikoissa konsanaan.

Undergroundista on tullut hyväksytty: Yhdysvaltain presidentit yksi toisensa jälkeen lukevat omaa kuvaansa **Trudeaun** *Doonesburystä.*

Myös Moebius osallistui Aids-hyväntekeväisyysjulkaisuun "Strip Aids USA".

Kun vain tietäisi missä mennään?

Ajat ovat muuttuneet: huumeet eivät enää ole harmitonta hampunviljelyä Friikkilän farmilla, vaan kovan linjan liiketoimintaa, kokaiini tuhoaa ylempiä kulttuurikerrostumia yhtä tasa-arvoisesti kuin alempiakin, e-pillerin vapauttama seksi ei enää ole vaaratonta viihdykettä, kun iso tauti, jolla on pieni nimi, tappaa niin narkkareita kuin parinvaihtajiakin.

Poliitikot ovat itse muuttuneet pilakuvikseen, eikä politiikka enää naurata. Uskonnot eivät enää levitä rakkauden oppeja vaan suvaitsemattomuutta, tuomiota ja kuolemaa "niille muille, joita ei ole valittu".

Ikä kesyttää underground-sarjakuvataiteilijan siinä missä muutkin: kun vanhenee, hankkii usein myös perheen, tulee riippuvaiseksi niistä, jotka ovat piirtäjän työstä riippuvaisia, ja on ahtaammalla ilmaisullisestikin kuin poikamiehenä ollessa – ehkäpä ei ole samanlaisia paineitakaan purettavana.

Kun sanotaan, että underground on kuollut, tarkoitetaankin itse asiassa vain, että yhden sukupolven underground-murrosikä on takanapäin. Toisilla suunnilla jyllää jo uusi underground.

Tietysti voi olla, että kiinnostus ei uudella sukupolvella osu yhtä laajasti juuri sarjakuvien pariin. Muut kuvantekemistavat kiehtovat yhtä lailla tai musiikki, teatteri, elokuva, video. Kukaties tämän päivän underground on enemmän piilossa tietokoneissa: hakkerit ovat selvästi underground-hemmoja.

Epäilemättä nykypolven undergroundsankarit näpelöivät näyttöpäätteitä tai kehittelevät omia roolipelejään.

Voimme siis päätyä lopputulokseen, että undergroundin henki elää vahvana *myös* sarjakuvissa, ja uusiakin underground-sarjakuvia syntyy, kun vain tietäisi missä.

Kalervo Pulkkinen

Lähteet:

- A History of Underground Comics, Mark James Estren (Straight Arrow Books, 1974, uudistettu painos Ronin Publishing Ltd. 1987)
- The Comics Journal No. 120 / March 1988 (The Comics Journal, Westlake Village, California 1988)